

JARI PALOMÄKI

EPÄILY ON HERÄTETTY! FILOSOFINEN EPÄILY JA SEN MERKITYS

Filosofiassa pyritään intohimoisesti varmaan tietoon, vaikka samalla suhtaudutaan varsin epäilevästi sen saatavuuteen. Filosofian tehtävänä onkin löytää ja korjata erilaisia tietoon kohdistuvia heikkouksia luopumatta kuitenkaan täysin tiedon saannin mahdollisuudesta.

Epäilemättä filosofian määritelmästä olisi aloitettava, mutta näin en kuitenkaan aio tehdä. Filosofian määritelmä nimittäin riippuu omaksutusta filosofiasta – ja filosofian määrittelemisen on jo filosofiaa.

Parempi olisikin sanoa, että on olemassa joitakin kysymyksiä, joita jotkut ihmiset, etenkin filosofit, pitävät kiinnostavina ja joiden käsittely ei kuulu mihinkään erityiseen tieteenalaan – ja juuri näiden kysymysten käsittely on filosofiaa. Nämä kysymykset koskevat tavalla tai toisella tietoa. Ensimmäinen lähestymistapa filosofiaan onkin esittää näitä kysymyksiä ja samalla näyttää, miksi niihin annetut vastaukset eivät ole niin varmoja, etteikö perustellulle epäilylle jäisi sijaa.

Filosofiassa pyritään intohimoisesti varmaan tietoon, vaikka samalla suhtaudutaan varsin epäilevästi sen saatavuuteen. Arjessa

käyvä tieto kärsii ainakin kolmesta heikkoudesta: se on vuorenvarmaa, epämääräistä ja ristiriitaista. Nämä heikkoudet ovat yhteydessä toisiinsa niin, että tullessamme tietoiseksi yhdestä niistä, tämä johtaa huomaamaan myös nuo kaksi muuta.

Filosofiassa nämä heikkoudet pyritään korjaamaan siten, että tieto olisi tieteellisen tiedon tavoin alustavampaa, hieman tarkempaa ja ennen kaikkea ristiriidatonta. Tiedon halutaan olevan myös kattavaa, mutta tiedon kattavuus on enemmänkin tieteen kuin filosofian asia.

Suurempi tietomäärä ei välttämättä tee filosofista parempaa filosofia. Sen sijaan yleiset periaatteet ja menetelmät sekä yleiset käsitteet ovat filosofian tutkimukselle oleellisinta. Esimerkiksi käsitteet, kuten aika, avaruus ja kausaliteetti, eivät sellaisinaan ole riittäneet selittämään maailmaa, jossa elämme.

Kysyessäni fyysikkoystävältäni, onko edessäni tuoli, hän vastaa: ”Toki, näethän itse.”

Filosofian tehtävänä on löytää ja korjata erilaisia tietoon kohdistuvia heikkouksia luopumatta kuitenkaan täysin tiedon saannin mahdollisuudesta.

ESINEET EIVÄT OLE SITÄ, MILTÄ NE NÄYTTÄVÄT

Aloitetaan tavallisista arkisista esineistä, kuten puista, pöydistä ja tuoleista. Tavallisen käsityksen mukaan ne ovat sitä, miltä ne näyttävät. Tämä on kuitenkin mahdotonta, koska kahdelle ihmiselle ne eivät voi näyttää tarkalleen samanlaisilta jo eri perspektiivien tai ajankohtien takia. Samoin, jos esineet ovat sitä, miltä ne näyttävät ja jatkavat olemassaoloaan silloinkin, kun emme niitä näe, niin kyseessä on ristiriita.

Jos nyt olemme yhtä mieltä siitä, ettei esine ole välttämättä sitä, miltä se näyttää, niin silloin emme voi olla enää samalla varmuudella vakuuttuneita edes sen meistä riippumattomasta olemassaolosta! Epäily on näin herätetty.

Tähän herätettyyn epäilyyn olemme kuitenkin nopeasti valmiit sanomaan, että esine – esimerkiksi tuoli – on todellisuudessa

sitä, mitä fysiikassa sanotaan sen olevan. Kysyessäni fyysikkoystävältäni, onko edessäni tuoli, hän vastaa: ”Toki, näethän itse.” Jos nyt tarkennan ja kysyn, mutta onko siinä todella tuoli, niin hän ryhtyy kertomaan protoneista, elektroneista ja fotoneista ja niin edelleen. Mutta todellisuudessa näen vain värejä ja muotoja – en sitä, mistä hän puhuu.

Ystävänä puolestaan tarkentaa, että protonit, elektronit ja fotonit saavat minut näkemään värejä ja muotoja. Toisin sanoen hän kuvailee, miten fotonit matkaavat tuolista silmiini ja taittavat silmälinssistä verkkokalvolle. Ne ärsyttävät tällöin reseptoreita, joista näköhermot välittävät näköaistimuksen sähkökemiallisesti väliaivojen kautta edelleen takaraivossa sijaitsevaan aivojen näkökeskukseen. Siellä lopulta tapahtuu värien ja muotojen aistiminen, joista edelleen päätellen näkemiseni tuoliksi.

Ongelmana on, että fyysikko yhtä vähän kuin minä näemme edellä olevaa varsin monimutkaista tapahtumaketjua protoneista, elektroneista ja fotoneista värien ja muotojen aistimiseen ja edelleen tuolin näkemiseen.

Selityksessään fyysikko olettaa kausaliteetin, syy–vaikutus-suhteen, jossa protonien, elektronien ja fotonien olemassaolot ajatellaan tuolin näkemisen syynä. Todellisuudessa niiden ”olemassaolo” on kuitenkin päätelty tuolin näkemisestä. Tällaista päinvastaista päättelyketjua vaikutuksesta syyhyn ei ole koskaan riittävän selkeästi esitetty, ja jos olisikin, niin sellainen ei ainakaan olisi lisäämässä luottamusta todellisen tuolin olemassaolosta. Vaikeutta lisää, että toisinaan ihmiset kärsivät hallusinaatioista ja näkevät ja kuulevat asioita, joita muut eivät näe tai kuule.

TODENNUS EDELlyTTÄÄ MUISTIA

Tavallisesti esineiden olemassaolo pyritään varmentamaan toisten ihmisten todennuksella, joka taas edellyttää muistia. Tieto esineiden pysyvyydestä eli ”samuudesta” ajassa edellyttää muistia. Aiempien tapahtumien muistaminen edellyttää muistin luotettavuutta, ja mitä pidemmästä ajanjaksosta on kyse, sitä alttiimpi muisti on virheille.

Muistin luotettavuuttakin suurempi ongelma on, että meillä ei ole mitään takeita sille, että edes muistettu mennyt olisi ollut olemassa! Muistaminen tapahtuu aina nykyisyydessä, eikä paluu menneeseen ole mahdollista. Näin on loogisesti mahdollista, että maailma – ja samalla koko muistin sisältö – olisikin luotu vain noin viisitoista minuuttia sitten.

Todennus, jota ilman tiede on mahdotonta, on vieläkin ongelmallisempi: fysiikkaa koskeva tietomme edellyttää todennusta, ja toisaalta todennuksen luotettavuus edellyttää fysiikkaa. Todennukseen puolestaan sisältyvät kaikki aineen ja hengen väliseen suhteeseen liittyvät ongelmat.

Todennuksella tarkoitetaan tässä toisen ihmisen tuottamien äänien ja muotojen kuulemista ja näkemistä, jotka analogisesti vastaisivat samassa tilanteessa itse tuottamiamme ääniä ja muotoja. Vaikeinta todennuksessa ei kuitenkaan ole toisen ihmisen huulten liikkeiden näkeminen ja syntyneen äänen kuuleminen fyysisenä tapahtumana, vaan päättely sitä edeltäviin fysiologisiin tapahtumiin eli toisen ihmisen aivojen olemassaoloon ja sen liikkeisiin, toisin sanoen henkisiin toimintoihin.

Päättely aivojen olemassaolosta sisältää mahdollisuuden, että kyseessä onkin taitavasti ohjelmoitu robotti, joka liikuttaa ”huulia” ja tuottaa ääniä – mutta keinotekoisesti.

”SISÄINEN” VERSUS ”ULKONEN” HAVAINTO

Tuottaessamme itse ääniä, joiden ajattelemme olevan mielekästä puhetta, kohtaamme ongelman ”sisäisestä havainnoista” eli introspektiosta. Tässä ääripäitä edustavat rationalisti **René Descartes** (1596–1655) ja behavioristi **John B. Watson** (1878–1958).

Descartes’n mukaan oma ajattelu on varminta tietoa, ja hänet tunnetaankin tokaisus-

KUVAN LÄHDE: HERITAGE IMAGES, ST-LEHTIKUVA

John B. Watsonin mukaan psykologian tehtävä oli tutkia ulkoisesti näkyvää käyttäytymistä. Mielen sisäiset prosessit eivät olleet hänelle kiinnostavia.

ta: ”Ajattelen, siis olen.” Behavioristi John B. Watson taas katsoi, että emme ajattele vaan ainoastaan puhumme. Ajattelu on hänen mukaansa puhe-elinten pientä liikettä, joka kuuluu ”ulkoisessa maailmassa” näkyvään käyttäytymiseen.

Näin Watson hylkää ajatusten ja tunteuksien olemassaolot subjektiivisina kokeuksina ja pyrkii palauttamaan ne objektiivisesti havaittaviksi tapahtumiksi. Descartes puolestaan pitää subjektiivisesti koetun ajattelun olemassaoloa varminpana, josta epä-

varmempien havaittavien tapahtumien olemassaolot voidaan johtaa.

Huomaamme, että Watsonin ja Descartesin näkemykset ovat tässä suhteessa vastakkaiset. Introspektion osalta tämä ratkeaa kuitenkin Descartes’n eduksi, sillä kuten olemme jo edellä todenneet, että myös havainnot ”ulkoisesta maailmasta” ovat yksityisiä ja subjektiivisia. Kukaan toinen ei havaitse juuri nyt edessäni olevaa tuolia täsmälleen samanlaisena kuin minä sen nyt havaitsen, eikä kukaan toinen koe sitä viiltävää selkäkipua, jota minä juuri nyt koen.

Toisaalta Watsonin ja behaviorismin samoin kuin tieteidenkin tavoitteena on saada objektiivista tietoa, joka koskee varsinkin psykologiassa myös introspektion avulla saatavaa tietoa. Tällöin syntyy ongelma yksityisen ja sosiaalisen tiedon välisestä suhteesta.

Introspektio ja havainto eivät oleellisesti poikkea toisistaan, koska sekä ajattelun että havaintojen perusteella saatua yksityistä tietoa voidaan esittää sanoilla. Sanojen tavoitteena on välittää yksityinen tieto yleiseksi, sosiaalseksi tiedoksi. Sanoja tarvitaan niin tietojen todennuksessa kuin luotettavuudenkin arvioinnissa.

Samojen sanojen käyttö ei kuitenkaan takaa samuutta merkityksissä, jotka jokainen liittyy niihin oman kokemuksensa ja näkökulmansa perusteella. Esimerkiksi likinäköisen havainto sängystä eroaa ”normaalisti” näkevän havainnosta, jolloin samalla sanal-

la ”sänky” on heille myös hieman erilainen merkitys. Samoin sanan ”hammassärky” merkityksen voi niin ikään jokainen kokea ainoastaan henkilökohtaisesti.

HAVAINNOT SANOIKSI PÄÄTTELYLLÄ

Kun yksittäinen subjektiivinen ajatus tai havainto puetaan sanoiksi, tehdään sekä yleistystä että päättelyä. Mitä päättelyllä tässä yhteydessä tarkoitetaan, on oltava hieman tarkempi. Esimerkiksi ”tuolin näkeminen” ei tapahdu niin, että ensin aistii jonkinlaisen värillisen hahmon, jonka sitten päättelee tuoliksi. Sen sijaan tuoli tunnistetaan tuoliksi välittömästi, kun on nähty tietynlainen värillinen hahmo. Syy tähän ei perustu vain välittömään fyysiseen aistimukseen, vaan osittain myös muistiin perustuviin aikaisempiin havaintoihin sekä refleksiin.

Tällaista refleksiin perustuvaa päättelyä voisi kutsua fysiologiseksi päättelyksi, joka on yksinkertaisesti seuraava: ärsyke S_1 aiheuttaa refleksiolla ruumiillisen reaktion R_1 , ja toinen ärsyke S_2 taas aiheuttaa ruumiillisen reaktion R_2 , ja kun nämä kaksi ärsyketä S_1 ja S_2 tapahtuvat riittävän monta kertaa peräkkäin, niin pian ärsyke S_1 saa jo aikaan reaktion R_2 ilman, että ärsyke S_2 on läsnä. Esimerkiksi jos kuulee ensin paukahduksen, joka aiheuttaa säpsähdyksen, ja heti perään näkee voimakkaan valon, joka vuorostaan aiheuttaa pupillien supistumisen, niin tämän

Niin mukavalta kuin kuolemattomuuteni kuulostaakin, niin valitettavasti aamuiset sängystä nousemiseni todennäköisyys taitaa päivä päivältä laskea.

toistuessa jo pelkkä paukahduksen kuuleminen saa pupillit supistumaan.

Yksittäisen tuolin havainnon, toisin sanoen ”tuolin näkemisen”, perusteella muodostetaan sana ”tuoli”. Tähän liittyy myös aiempien havaintojen perusteella tapahtuva yleistys.

Yleistys on yksi päättelyn muoto, jossa riittävän monta aiempaa havaintoa yksittäisestä värillisestä hahmosta saa aikaan ”tuolin näkemisen.” Tällaista päättelyä kutsutaan induktioksi, joka on yksi vaikeimmista filosofisista ongelmista.

Induktion periaate on yksinkertaisesti seuraava: jos kaksi tapahtumaa, A ja B, ovat riittävän monta kertaa esiintyneet yhdessä, niin on todennäköistä, että jos A tapahtuu, niin B:kin tulee tapahtumaan. Samoin A:n ja B:n yhdessä esiintymisen todennäköisyys kasvaa.

Induktion ongelma käy ilmi seuraavasti: jos on aamu, niin aurinko nousee, ja kuta useammin aamua on seurannut auringonnousu, sitä todennäköisemmin aamusta seuraa auringonnousu vastaisuudessakin.

Samalla päättelyllä saadaan: kuta useammin nousen aamulla sängystä, toisin sanoen on aamu ja minä nousen sängystä, niin sitä

todennäköisemmin tulen vastaisuudessakin nousemaan aamulla sängystäni. Niin mukavalta kuin kuolemattomuuteni kuulostaakin, niin valitettavasti aamuisen sängystä nousemiseni todennäköisyys taitaa päivä päivältä laskea. Näin samalla induktiivisella päättelyllä saadaan täysin päinvastaiset todennäköisyydet – ja ongelmana on, miten nämä kaksi eri tapausta voidaan erottaa toisistaan.

Fysiologisen ja induktiivisen päättelyn lisäksi on olemassa myös kolmas päättelyn laji, nimittäin deduktio eli looginen päättely. Siinä annetuista lauseista päätellään pätevien päättelysääntöjen avulla toisia lauseita.

Deduktiota käytetään lähinnä matematiikassa ja logiikassa, mutta se ei anna oleellisesti uutta tietoa sen lisäksi, joka jo sisältyy annettuihin lauseisiin. Näin erityisesti tietoa koskevat ongelmat kohdistuvat etupäässä annettujen lauseiden totuuksien toteamisiin kuin päättelysääntöjen pätevyksiä koskeviin ongelmiin.

FILOSOFISEN EPÄILYN ANTI

Edellä on lyhyesti esitetty erilaisia tietoon ja tietämiseen liittyviä ongelmia. Ne eivät

ole uusia, mutta riittävät osoittamaan, että arkipäivän tietämyksemme maailmasta ja suhteemme siihen on monin tavoin epätydyttävä. Ne sisältävät ristiriitaisuuksia, epämääräisyyksiä ja sellaista varmuutta, jolle ei ole riittäviä perusteita.

Filosofinen tieto ei poikkea oleellisesti tieteellisestä tiedosta, joka pyrkii ristiriidattomuteen, tarkkuuteen ja alustavuuteen. Filosofialle ei ole olemassa mitään sellaista erikoista viisauden lähdeä, joka olisi avoinna filosofialle muttei tieteelle. Filosofian avulla saadut tulokset eivät myöskään ole radikaalisti erilaisia verrattuna tieteelliseen tietoon, josta filosofia eroaa vain olemalla yleisempää ja kriittisempää.

Kriittisyys ilmenee filosofisena epäilynä, joka tarkoittaa erheiden löytämistä ja niiden vähentämistä. Jos filosofiasta on jotakin oppia elämälle yleensä, on se oppia elämään epävarmuudesta huolimatta.

Jari Palomäki on Tampereen yliopiston teoreettisen filosofian dosentti.